

PEISAJ URBAN ȘI MEMORIE ISTORICĂ. RECONSTRUCȚIA SISTEMATICĂ A ORAȘELOR ROMÂNEȘTI ÎN COMUNISM

SILVIU-GABRIEL LOHON*

Abstract: The debate in the area of Romanian communist urbanism overlooks a problem of language between the concept of “civic centre” and the ideological content of the concept in Nicolae Ceaușescu’s Romania, a period during which there were built almost all the civic centres in the country. This is the reason why a few questions arise: Are the communist ideology and one man’s ambition able to diverge themselves from the rest of the society? Could Nicolae Ceaușescu overcome the phantasms and the ambitions that drew the whole of the modern Romanian culture?

Keywords: civic centre, urbanism, communism, Nicolae Ceaușescu, historical memory.

Memoria, ca element de identitate urbană, definește orașul, arealul urban compunându-se din experiențe și istorii personale ce desenează și regândesc ideea de spațialitate colectivă. Întocmai unui palimpsest, peisajul urban stochează informații despre experiențele spațiale citadine și tipul de relații simbolice și ideologice în raport cu structura sistematizată a orașului și, deci, a spațiului public¹.

Intervențiile din perioada socialistă, reconstrucția sistematică a orașelor românești, diferită în intensitate și amploare de-a lungul perioadei comuniste, își lasă amprenta controversată asupra țesutului istoric, impunând treptat o regulă a uitării și a reinventării urbane. Amplele ansambluri urbanistice și arhitecturale ce restructurează cu precădere zonele centrale ale orașelor, așa-numitele centre civice, generează un nou tip de identitate urbană, adesea indiferentă față de istoria locală, polarizând relația dintre discursul arhitectural și discursul puterii, dintre tipul de proiecție urbanistică și tipul de experiență umană.

Cea mai evidentă încadrare interpretativă a centrelor civice ar putea fi rezumată de raționamentul conform căruia perioada Nicolae Ceaușescu a inclus câteva elemente unice în exercitarea puterii, care au făcut posibilă o serie de investiții fără precedent și dificil de repetat, printre care și în centrele civice din

* Cercetător științific III, Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova „C.S. Nicolăescu-Plopșor”, al Academiei Române; e-mail: gabilohon@gmail.com.

¹ John Berger, *The Shape of a Pocket*, London, Bloomsbury Publishing Plc., 2002, p. 4.

orașele reședință de județ. Acest raționament ar atribui deci nu numai ambiția determinantă, ci și viziunea aferentă aproape exclusiv elementului politic. Ar fi dificil de susținut că toată acea putere concentrată la nivelul unei singure persoane, Nicolae Ceaușescu, ar fi fost pusă pur și simplu la lucru pentru a susține viziunile concepute de alții. Din păcate, nu există dovezi prin documentele publice emise de organele centrale de partid sau de stat cum că ar fi fost solicitate centre civice în orașele reședință de județ. De altfel, se poate presupune că, până la un moment dat, Ceaușescu nici nu știa ce este un centru civic, dar își imagina un cadru pentru desfășurarea ritualurilor comuniste de mimare a susținerii populare a regimului, faimoasele mitinguri. O presupunere rezonabilă din această perspectivă ar fi că arhitecții au aflat într-un fel sau altul ce-l putea impresiona pe Ceaușescu și au făcut tot posibilul să i-l ofere, inclusiv prin intermediul centrelor civice.

Conform acestei interpretări, centrele civice din reședințele de județ ar constitui o serie relativ coerentă de intervenții, așteptate, aprobate și dirijate de la un nivel politic superior. În plus, această serie de intervenții a ajuns la rezultate foarte diferite de ceea ce s-ar fi petrecut în alt context politic în sensul restructurării zonelor centrale ale orașelor. Mai mult decât atât, această serie de intervenții în zonele centrale ale orașelor mari ar culmina cu ansamblul Casei Poporului din București (actualul Palat al Parlamentului), pentru care sunt strânse mărturii comprehensive privind nu numai inițiativa ansamblului și influența covârșitoare asupra proiectanților exercitată de cuplul Nicolae și Elena Ceaușescu, dar și privind intervențiile dese și repetate pe șantier în chestiuni de detaliu. Indiferent ce ar fi crezut, propus, proiectat sau criticat arhitecții implicați în realizarea acestor ansambluri, părerea lor era reținută doar în măsura în care convergea cu așteptările politice de la cel mai înalt nivel. Acest punct de vedere poate fi susținut de argumente solide. Este foarte adevărat că perioada Nicolae Ceaușescu prezintă câteva caracteristici unice în istoria modernă a României. În primul rând, puterea de care s-a bucurat Nicolae Ceaușescu a fost aproape fără limite. Dispunea de un aparat de represiune care inspira teamă și care a fost capabil până aproape în ultimul moment să țină sub control orice fel de proteste locale, fie venite din partea minerilor din Valea Jiului (1977), fie din partea brașovenilor (1987) sau a timișorenilor (16–21 decembrie 1989). Ar fi fost de neconceput ca o revoltă spontană născută din solidarizarea proprietarilor de imobile demolate pentru a face loc centrelor civice să oprească un astfel de proiect. Cazul Bucureștiului este, de altfel, cunoscut și prin graba extraordinară a aplicării deciziilor de demolare, care prevenea de fapt și solidarizarea locuitorilor evacuați.

În același sens, Nicolae Ceaușescu era șeful unui stat relativ industrializat, domeniul construcțiilor și materialelor de construcții constituind o prioritate a politicilor de dezvoltare. Sutele de mii de apartamente în blocuri construite anual în timpul conducerii sale au transformat complet orașele din România și vor continua să domine peisajul urban mult timp de-acum înainte. Toată această forță productivă și organizatorică din domeniul construcțiilor – oameni, echipamente, resurse,

antreprize specializate și colective de proiectare rodade – își putea asuma investiții de mare anvergură, așa cum au fost centrele civice din orașele reședință de județ. Nu în ultimul rând, statul comunist permitea o concentrare a puterii fără egal. Resursele erau strânse la nivel central și toate investițiile majore erau aprobate tot acolo. În plus, faimoasele planuri cincinale permiteau o defalcare previzibilă și rezonabilă ca termen a unei intervenții majore. Astfel, o investiție de talia unui centru civic putea fi asumată ca un tot și finanțată fără sincope importante. În consecință, datorită punerii proiectelor în operă fără întreruperi lungi care ar fi putut duce la răzgândiri, cel puțin în primele faze, centrele civice creează spații urbane relativ coerente și bine proporționate dacă ar fi evaluate separat de restul țesuturilor urbane în care sunt implantate.

Majoritatea teoreticienilor arhitecturii românești, dar și unii străini, pot constata cu lejeritate cum concepția centrelor civice din perioada comunismului ceaușist au servit interesele regimului politic. Altfel spus, „revoluția și liderii ei trebuie să devină nemuritori!”² Acestui gen de comentariu i se asociază cu ușurință ideea conform căreia arhitecți talentați, pragmatici sau doar aflați sub vremuri, aveau la îndemână o portiță de scăpare de constrângerile clădirilor tipizate, construite din prefabricate grele, cooperând cu regimul în acele zone care facilitau manifestarea unei anumite creativități³. Dat fiind faptul că pentru centrele civice sumele alocate erau mai generoase, posibilitățile de expresie erau și ele mai variate. Această portiță nu trebuie văzută doar ca una de trecere dinspre închisoarea dură a proiectelor tipizate către închisoarea de catifea a centrelor civice⁴, unde creativitatea arhitecților se putea manifesta fie doar atât cât să susțină regimul, fie doar cât, fără să afecteze regimul, să-i exemplifice pretenția că există libertate de creație. Din contră, s-ar putea constata forme subtile de complicitate către un scop împărtășit de responsabilii politici cu unii arhitecți, acela al reconstruirii unei identități naționale.

În ceea ce privește perioada anterioară momentului Ceaușescu, se poate discuta de o cooperare similară între arhitecți și politicieni. În fond, prima oară când întâlnim menționat conceptul de centru civic în sens programatic se întâmplă în timpul unui discurs ținut de un specialist, Theodor Rădulescu, inginer urbanist, în fața unei adunări de politicieni din administrația locală. În 1927, primarul Bucureștiului, Ioan Costinescu, îi invitase pe Cincinat Sfințescu și pe Theodor Rădulescu, amândoi angajați ai Primăriei Bucureștiului, să vorbească la Congresul Uniunii Orașelor din România, ținut la Constanța. Uniunea Orașelor era încă de

² Edwin Heathcote, *Monument Builders: Modern Architecture and Death*, London, John Wiley & Sons Publishing House, 1999, p.78.

³ Un excelent grupaj descriptiv al relației dintre puterea politică și intelectuali în statele central și est europene poate fi consultat în volumul György Konrád et Iván Szelényi, *La marche au pouvoir des intellectuels: Le cas des pays de l'Est*, Paris, Éditions du Seuil, 1979.

⁴ Miklós Haraszti, *The Velvet Prison. Artists under State Socialism*, London, I.B. Tauris Publishers, 1988.

facto o asociație voluntară a primarilor de orașe, care încercau să promoveze politici publice în favoarea comunităților pe care le reprezentau. În urma apariției legii administrative din 1925, care prevedea obligația orașelor de a-și realiza planurile de sistematizare, prezența celor doi ingineri urbanisti la această adunare a primarilor făcea parte dintr-un efort mai larg de a convinge administrațiile locale de avantajele contractării unor specialiști în urbanism și de a lămuri edilii cu privire la pașii concreți ce trebuie asumați pentru realizarea acestor planuri. În cadrul unei expuneri despre relevarea orașelor prin fotografie aeriană, din care jumătate este dedicată popularizării disciplinei urbanismului, Theodor Rădulescu abordează pe scurt și problema centrului civic. De fapt, acesta nu insistă să le comunice edililor decât că ar fi necesar ca fiecare dintre ei să-și facă o listă de instituții care ar avea nevoie de sedii în oraș și să-și rezerve teren pentru a grupa aceste instituții publice într-un centru civic. Se poate interpreta că Theodor Rădulescu, prin avansarea conceptului de centru civic, le comunica edililor care-i urmăreau expunerea inclusiv ideea că un urbanist știe să configureze un oraș de asemenea manieră încât să le pună lor în valoare poziția socială. În plus, faptul că un urbanist profesionist arăta explicit în fața primarilor că este preocupat de reprezentarea autorității publice putea să funcționeze și ca un semnal tacit că ar putea fi sensibil și la alte așteptări ale membrilor acestei autorități publice. În acea adunare se manifestase deja o oarecare rezistență la ideea de plan de sistematizare. Probabil că una din temerile pe care trebuia să le preîntâmpine Rădulescu se referea la limitarea autonomiei primarilor prin implicarea unor profesioniști în fundamentarea deciziei politice.

A doua dovadă în favoarea cooperării provine dintr-o absență. Mai exact, nimeni nu a cerut în mod oficial centre civice în orașele mari ale perioadei Ceaușescu. Toate textele normative și legale, la care se adaugă cele programatice emise la Conferințele Naționale și Congresele Partidului Comunist Român, inclusiv Legea Sistemării nr. 59 din 1974, se referă la centre civice fie pentru sate, fie pentru sate care urmează să fie transformate în orașe. Această absență a unui obiectiv formal asumat de Partidul Comunist sugerează faptul că realizarea de centre civice în orașele mari ale României se decidea pe baza cazurilor individuale, în cercuri restrânse, cu participarea a doar câtorva arhitecți și alți specialiști care se bucurau de încrederea oficialităților. Singurul document de remarcă în acest context, unde este precizată posibilitatea de a construi centre civice în orașe, este prima variantă a directivelor Conferinței Naționale a P.C.R. „cu privire la sistematizarea teritoriului, a orașelor și satelor, la dezvoltarea lor teritorială”⁵.

Această primă variantă este întocmită de un comitet restrâns, din care făcea parte și arhitectul Cezar Lăzărescu. Mai nimic nu supraviețuiește însă în versiunea

⁵ A.N.I.C./C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar nr. 70 (1972).

Aici pot fi consultate nu doar prima formă a deciziilor, ci și o transcriere a discuției avute de Nicolae Ceaușescu însuși cu un așa-zis comitet de lucru din care făcea parte și Cezar Lăzărescu.

oficială, fiind respinsă pe un ton foarte autoritar de Nicolae Ceaușescu într-o discuție la Mangalia. În această primă versiune prezentată lui Ceaușescu, se găsește un preambul intitulat „Principii și obiective de bază ale sistematizării economice și sociale a teritoriului în etapa actuală”.

Iată și un extras, o mostră concludivă din cadrul acelei discuții: „Sistematizarea municipiilor și orașelor va trebui să asigure, pe baza schițelor și detaliilor de sistematizare, organizarea rațională a funcțiunilor complexe, amplasarea judicioasă a construcțiilor în cadrul marilor ansambluri industriale și de locuințe, alcătuirea centrelor civice.”⁶

Ceaușescu utilizează formulări dure pentru a-și manifesta dezaprobarea față de această primă variantă a directivelor, reproșându-le autorilor că lasă o prea mare libertate a interpretării în textul de bază. În fapt se poate constata cum Ceaușescu respinge mai degrabă trimerile la situații în care controlul politic nu se putea manifesta total.

Ajunși în acest punct, putem observa cum organizarea de concursuri pentru sistematizarea piețelor ar fi limitat decizia politică la variantele preselectate de educația și talentul arhitecților implicați. În plus, chiar propunerea de a aduce în discuție centrele civice pentru fiecare oraș din România ar fi sunat ca un angajament din partea Partidului Comunist că toate orașele vor primi investiții masive pentru restructurarea zonelor lor centrale. Dar, controlul politic central prin intermediul bugetului de stat se putea manifesta pe deplin tocmai prin selectarea țințelor de investiții, după criterii chiar imprevizibile. Ceaușescu nu se pronunță direct asupra acestor chestiuni, dar se pronunță împotriva unor alte idei conținute în text, printre care și aceea că planurile de sistematizare ar include și o componentă prospectivă. Din contră, el nu dorea să fie reprezentate pe aceste planuri decât obiectivele planurilor cincinale. Se poate intui că, în absența unor solicitări concrete și principii clare furnizate de la nivel central, activiștii politici ai Partidului Comunist și funcționarii locali și centrali ai statului nu percepeau restructurarea centrelor orașelor ca pe un proces pe care să știe să-l țină sub control. Mai mult, se pot chiar găsi dovezi că, la nivelul conducerii centrale a statului comunist, interesul se manifesta mai degrabă în sensul simplificării principiilor de restructurare a zonelor centrale, prin constituirea unor piețe de manifestații care să fie plasate exclusiv în legătură cu sediul politico-administrativ. Într-o serie de „indicații generale”, adresate inclusiv Uniunii Arhitecților, chiar la primul punct, se stipula: „În soluțiile de realizare a centrelor politico-administrative se vor studia și variante care să evite concentrarea pe același amplasament a sediului politico-administrativ cu casele de cultură sau alte edificii social-culturale, asigurând piețe și degajamente corespunzătoare pentru adunări publice și alte manifestații cultural-educative și social-politice ce se vor organiza în localitățile respective precum și zone verzi”⁷.

⁶ *Ibidem*, p. 33.

⁷ *Ibidem*, p. 33

Din acest fragment se poate înțelege, ca și din precedentele situații, că la nivel de conducere centrală a statului soluția centrului civic nu era acceptată ca un dat. Arhitecții propuneau, dar potențații politici ai fiecărei vremi, deși în mod sigur apreciau atare propuneri, preferau să-și rezerve dreptul de a alege beneficiarii acestui tip de investiții. Trebuie spus însă că exact acest tip de rezervă din partea puterii centrale putea acționa ca un stimulent pentru cooperarea pe plan local între arhitecți și politicieni. În acest fel, se poate întui chiar că în spatele deciziei de a construi un centru civic fie la Ploiești, la Cluj-Napoca sau la Vaslui, se aflau mai multe discuții prealabile, oficiale sau informale, cu sfătuitori arhitecți care să explice potențialul unor intervenții sau care chiar să pună într-o formă coerentă profesional diverse ambiții punctuale ale potențaților locali. Obținerea unei asemenea investiții reprezenta un succes nu numai pentru arhitecții care urmau să realizeze proiectele de execuție, dar și pentru politicienii locali care primeau o confirmare a activității lor. Cooperarea între arhitecți și politicieni se va fi desfășurat deci pe mai multe paliere decât pot fi investigate acum. Bineînțeles, chiar și pentru această perspectivă se poate ridica cel puțin un semn de întrebare, și anume: oare o astfel de viziune asupra reconstruirii națiunii, pe care o considerăm cumva de la sine înțeleasă în cazul cooperării dintre arhitecți și politicieni, se poate menține atât de constantă de-a lungul a trei dictaturi, a lui Carol al II-lea, a lui Ion Antonescu și a lui Nicolae Ceaușescu, astfel încât să se justifice includerea centrelor civice în fiecare dintre aceste trei contexte politice foarte diferite între ele? Mai mult decât atât, ne putem întreba și dacă nu cumva efortul acesta de reconstruire a coeziunii naționale în jurul reprezentărilor statului nu a conținut și germele propriului colaps. După cum este precizat și în introducere, spațiul public al centrului civic, ca simbol al autonomiei cetățenești și locale, era subminat de asocierea sa cu instituții partase la controlul social exercitat în numele guvernului central și prin instituțiile de nivel național – sindicatele și Uniunea Tineretului Comunist. Se poate inversa însă această perspectivă, observând că pretenția regimului comunist de a se considera legitimat popular a condus la constituirea unor spații publice pentru manifestarea atent controlată a acestei legitimități fictive. Forma însă a căpătat treptat fond și aceste spații publice și-au împlinit potențialul prin găzduirea chiar a manifestațiilor din 1989 care au condus la prăbușirea regimului comunist. Ceea ce ne conduce la întrebarea dacă, atunci când vorbim de centrele civice, nu cumva trebuie să depășim perspectiva unor simple cooperări de conjunctură între elitele politice și cele profesionale.

La longue durée și istoria

Din când în când, discursurile publice, cartografierea firelor logice și cronologice de evenimente istorice, reperarea afilierilor instituționale și a impactului legilor asupra unui domeniu conduc către anumite sensuri ale interpretării pe care le-am putea resimți drept reduționiste. Adeseori, ceea ce nu a

fost spus poate câteodată fi mai complex decât ceea ce a fost spus. Rareori frazele sintetice pot rezuma complexitatea unei multitudini de circumstanțe disparate pe care încearcă să le cuprindă. Merită de altfel reflectat asupra faptului că, uneori, simplul efort de a găsi logica sau coerența unui gând falsifică complexitatea senzației incerte care ne îmboldește să-l rostim. Știm că nu-i putem înțelege pe de-a-ntregul pe cei ale căror articole și cărți le citim, ale căror desene le analizăm și ale căror contradicții interioare nu le putem decât intui. În plus, când discutăm situația centrelor civice din România, apelăm la un principiu de restructurare urbană pentru care dezbateră publică a fost interzisă cu mult prea devreme, chiar înainte să se poată contura tabere ideologice, înainte să poată transcende liber discursul profesional spre un discurs al culturii sau al modernității locale, deci înainte să poată fi conștientizate semnificațiile, vulnerabilitățile și limitele conceptului.

În fond, niciun arhitect român al secolului XX nu a spus-o clar, dar este imposibil să nu fi fost sesizate de fiecare vorbitor de limbă română ritmul și sonoritatea oarecum neobișnuite ale expresiei de „centru civic”. Ceva din simplitatea expresiei nu se poate să nu fi fost asociată cu un suflu de înnoire și de raționalizare a principiilor de restructurare urbană și de modelare a comunităților. Mai mult decât atât, ceva din ambiguitatea cuvântului „civic”, care semnifică atât „cetățenesc”, cât și „al orașului”, nu se poate să nu fi sugerat un potențial care depășea totuși capacitatea mijloacelor de expresie arhitecturale și urbanistice de a-l umple de conținut. De fapt, conceptul de „centru civic” nu a fost decât o singură dată examinat cu adevărat în cultura română, în cartea *Despre o estetică a reconstrucției* a lui G.M. Cantacuzino, care pe urmă a fost aproape uitată timp de jumătate de secol până la republicarea ei în 2001⁸. În paginile acesteia, unul dintre cei mai rafinați arhitecți pe care i-a dat România încearcă să introducă în tradiția locală un proces de ajustare culturală similar celui petrecut în Statele Unite în momentul adoptării conceptului și principiului de centru civic în restructurarea urbană. Ca și predecesorii săi americani din mișcarea „City Beautiful”, care au consacrat înțelesul conceptului de „centru civic” așa cum va fi el utilizat și în polemica românească, arhitectul Cantacuzino îi atribuie acestui concept de „centru civic” preluarea în termeni noi a mărturiei comunitare a unui oraș medieval tipic european, claustrat între ziduri și având o viață cotidiană perpetuată, în principal, în spațiul dintre Biserică și Primărie. Cumva, afirmă G.M. Cantacuzino, ar trebui să construim centre civice și în sate, și în orașe, deși nu mai avem cum să reproducem acea prezumată coeziune inițială a comunităților medievale. Cu toate acestea, într-un raționament totuși nu foarte diferit de cele propuse în mișcarea americană „City Beautiful”, statul trebuie reprezentat în comunitate, iar reprezentarea statului se realizează prin centrele civice⁹.

⁸ G.M. Cantacuzino, *Despre o estetică a reconstrucției*, București, Editura Cartea Românească, 1947, reeditată de către Editura Paideia din București, în 2001.

⁹ <https://oar.archi/stiri/arhiva-4/fascinatia-conceptului-de-centru-civic-alex-rauta/>

Cea de-a treia perspectivă deci ar privi centrele civice din perioada Ceaușescu, drept rezultate inevitabile ale unui proces de aculturare fie nemărturisit, fie nu întru totul conștient. Reconstrucția orașelor pe urmele unui arhetip central și vest-european s-ar înscrie astfel într-un proces amplu, cu consecințe vizibile atât în plan cultural (precum schimbarea literelor din chirilice în latine, a calendarului, prin trecerea de la cel iulian la cel gregorian, și relatinizarea limbii moderne, prin introducerea conștientă în limba română a unor termeni din limba franceză), cât și în plan socio-economic (precum instituirea regimurilor de guvernare birocratică, industrializarea și urbanizarea).

Din această perspectivă, regimul politic, politicienii și activiștii percepuți ca indivizi, chiar și atât de puternici pe cât au fost Carol al II-lea, Ion Antonescu și Nicolae Ceaușescu, nu ar juca un rol determinant în ceea ce privește fundamentele reformei orașelor și constituirea centrelor civice. Ne-am putea imagina, în absența experienței comuniste, că societatea românească ar fi intrat într-un proces de industrializare accelerată care ar fi condus la creșteri spectaculoase ale orașelor și la nevoia imediată a restructurării lor.

Această restructurare s-ar fi făcut după un model urban central și vest-european, al pieței publice principale văzute ca nucleu de prestigiu al vieții comunitare. De asemenea, am putea presupune că, așa cum în secolul al XIX-lea multe orașe europene și-au constituit piețe unitare complet noi, așa și în România mulți edili ar fi preferat poate să renunțe la clădirile târgului patriarhal în favoarea unei scenografii mai impunătoare. Ne-am putea imagina chiar și în contextul unei dezbateri interne mai sofisticate asupra condiției urbane, care ar fi ieșit din zona arhetipurilor și care ar fi apelat la referințe din zone și perioade culturale multiple, că prezența statului ar fi trebuit să crească în vizibilitate în viața urbană. Astfel, poate excepția de la regula secolului trecut din punctul de vedere al restructurării orașelor nu a fost perioada Ceaușescu. Mai curând, excepția o constituie regimul Gheorghiu-Dej, în timpul căruia piețele centrale ale orașelor au fost reconstruite în principal cu blocuri de locuințe. Pentru puțin timp la sfârșitul anilor 1950 și în prima jumătate a anilor 1960, puterea politică și-a asumat explicit și a reușit să deturneze temporar direcția culturală a dezvoltării urbane din România dinspre arhetipul central european către un surogat de sorginte socialistă (a se vedea spațiile centrale din Galați, Suceava sau Craiova – vezi fig. 1 și 2)¹⁰. În sprijinul unei asemenea ipoteze nu se pot aduce multe argumente directe. Însă această

¹⁰ Magazinul Universal Mercur, un soi de *superstar* al centrului civic craiovean prin însăși deschiderea directă către axa istorică a urbei, Calea Unirii, oferită pietonilor odată cu proiectarea centrului civic al orașului, a fost construit în două etape, generând relații diferite cu împrejurimile de-a lungul funcționării sale. Clădirea inițială, ridicată în anul 1975, se regăsea într-un spațiu mult mai aerisit, având relații mult mai puțin încordate cu clădirile din jur (Clădirea Filarmonicii, Palatul Prefecturii sau cu blocurile de apartamente). După anul 1982, moment în care s-a realizat extinderea edificiului, aceste relații au devenit tensionate, noua construcție configurându-se sub forma unei bariere impenetrabile, de monolit, afectând spațiul public și legăturile organice cu peisajul istoric al locului în ansamblul lui.

perspectivă ar ajuta la explicarea unor aspecte culturale altfel dificil de înțeles. O bună întrebare ar putea fi următoarea: cum de a fost posibil ca, în România, înțelesul expresiei de „centru civic” să se păstreze atât de aproape de originalul american, atâta timp cât în Europa de limbă latină înțelesul migrase mai degrabă spre cel de centru comunitar? Cu siguranță, cea mai la îndemână explicație ar fi una în spiritul constatării lui Lucian Boia, conform căreia comunismul conservase limba franceză ca principală limbă străină de comunicare pentru români, alături de „mitologia” politică franceză ca principal canal de comunicare a României cu Occidentul, care nu avea cum să supraviețuiască multă vreme societății deschise postcomuniste¹¹. Se poate argumenta că izolarea societății românești din timpul lui Ceaușescu permisesse formarea unui microclimat cultural local în care o societate antebelică își menținuse niște repere din ce în ce mai puțin relevante pentru lumea din afara Cortinei de Fier¹².

Dacă privim cu atenție însă contextul, această logică a izolării, conservării și reciclării nu poate să explice în totalitate recrudescența termenului de „centru civic” din anii 1970-1980. Noțiunea aceasta nu fusese nici pe departe la fel de adânc înrădăcinată în cultura română înainte de comunism cum fuseseră limba și cultura franceză. Mai mult decât atât, apăruseră și denumiri alternative, dintre care cea mai cunoscută era cea de „centru politico-administrativ”. Ne putem întreba de ce arhitecții, fie conduși de condiția lor subordonată politic, fie interesați de cooperarea cu politicienii, au evitat să utilizeze această expresie cu conotație ideologică atât în documentele oficiale, cât și în publicațiile de specialitate. În realitate, mândria de a dovedi o anumită autonomie profesională a jucat un rol esențial în generalizarea folosirii expresiei de „centru civic” în publicațiile de specialitate, atunci când erau prezentate centrele marilor orașe restructurate din perioada Ceaușescu. Dacă avansăm ideea tipică perspectivei de lungă durată conform căreia zonele centrale ale orașelor românești au fost restructurate sub presiunea unor procese socio-culturale, mai puternice decât inerțiile locale, decât comunismul și uneori chiar decât logica economică, explicația poate părea nu numai imprecisă, dar și hazardată. În fond, centrele civice în România s-au construit numai sub regimuri dictatoriale, cu excepția orașului Giurgiu, unde se pare că a fost realizată o piață nouă în virtutea unor inerții specifice începutului anilor 1990. Mai mult decât atât, în cazul în care România după cel de-al Doilea Război Mondial ar fi urmat scenariul democratic, este imposibil de imaginat prezența unor intervenții brutale în țesutul urban similare cu cele desfășurate în centrele civice din orașele extracarpătice. Pentru a nu insista prea mult într-o manieră contrafactuală, se poate spune că numai o eventuală lipsă de planificare ar fi putut reprezenta un obstacol serios în calea centrelor civice în această realitate

¹¹ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Editura Humanitas, 1997, p. 198–199.

¹² Anders Åman, *Architecture and Ideology in Eastern Europe during the Stalin Era: An Aspect of Cold War History*, The MIT Press, Cambridge, 1992, p. 3.

alternativă: orașele tot ar fi trebuit extinse, spațiile publice tot ar fi trebuit create, fie și numai în cadrul zonelor noi, iar instituțiile statului, mai ales ale administrației locale, tot ar fi trebuit mutate în clădiri corespunzătoare. Eventuala lipsă de planificare în absența statului hipercentralizat comunist reprezintă, într-adevăr, cel mai puternic argument împotriva ideii că aceste centre civice sunt manifestarea unui proces de urbanizare a societății românești și de extindere a orașelor principale care nu ar fi putut fi evitat în condițiile Europei postbelice. Centrele civice nu reprezintă o investiție tehnică, pentru care o minimă coerență conceptuală și continuitate bugetară să fie condiții ineluctabile pentru a obține rezultate în corelarea componentelor¹³. Mai mult, ar fi plauzibil de imaginat că anumite programe arhitecturale ar fi fost realizate din alte fonduri decât cele de stat, respectiv hotelurile, spațiile comerciale, poate și unele locuințe. Această condiție modernă mai complexă ar fi putut lucra în defavoarea constituirii unor ansambluri de clădiri corelate estetic și volumetric, care să fi definit spații publice unitare. În plus, spațiile publice ar fi fost poate mai puțin generos concepute, pentru că și legile exproprierii ar fi funcționat altfel. Mai mult, competiția între diverse grupuri care și-ar fi dorit din diverse motive investiții de stat mai degrabă într-o parte decât în alta a orașului ar fi putut favoriza și mai mult lipsa de organizare. Ar fi rămas poate un aspect cultural constant, indiferent de regimul politic: critica adusă orașelor mai ales din zona extracarpatică pentru așa-zisele caracteristici rurale. În ambele dezbateri arhitecturii ar fi avut ocazia să-și contureze păreri de impact și să promoveze conceptul de centru civic atât pentru orașe, cât și pentru sate.

În loc de concluzii

Analizele propuse aici, deși într-o oarecare măsură incompatibile, de fapt nu se exclud reciproc. Mai degrabă ne oferă explicații pentru situații diverse. O cercetare mai aprofundată a centrelor civice din orașele reședință de județ ar evidenția probabil cazuri în care arhitecturii doar au urmat o modă convenabilă și cazuri în care arhitecturii au fost consultați încă din faza gândirii preliminare și au contribuit substanțial la conturarea inițială a intervenției de restructurare urbană. Din acest punct de vedere, cu câteva excepții, este dificil de judecat un centru civic ca fiind potrivit pentru conservare, pentru că ele sunt semnificative mai degrabă în ansamblu, ca direcție în istoria arhitecturii și mai ales a urbanismului în România. Mai dificil de detectat în studiile de caz ar fi acea direcție modernizatoare și europenizantă de lungă durată, a cărei principală traducătoare în politicile de restructurare a centrelor orașelor a fost breasla arhitecților.

Am presupune-o doar la nivel stilistic câteodată, poate și la nivel lingvistic, dar și în faptul că, astăzi, spațiile publice din aceste centre civice sunt folosite ca locuri de adunare și coagulare a vocii comunității în diverse acțiuni politice și, mai

¹³ Rebecca Litchfield, *Cultural Memory* (capitol), în *Soviet Ghosts, Carpet Bombing Culture*, 2014.

ales, în proteste colective. Pe o cale foarte ocolită, spațiile civice constituite sub cea mai crâncenă dictatură din România modernă au ajuns să îndeplinească rolul politic al arhetipului pieței publice folosit ca reper principal, deși poate la limita dintre conștient și subconștient.

Tot ceea ce am comentat în excursul de față reclamă *insistența* cu care socialismul a căutat să-și confecționeze un *cult al frumosului*, bazat masiv pe arhitectura brutalistă. Nu a oferit, în schimb, decât un crescendo, atent întreținut, al inesteticului, rulat monoton și obsesiv. Avem de a face cu un sistem politic care a întors spatele ordinii mărețe, clasice a universului pentru a-și căuta gloria în plasa deasă a tiraniei, condensând tot ceea ce putea fi mai lipsit de rafinament în epoca sa. Și a făcut acest lucru plinar pentru că, în decorul alunecos al ideologiei, a ales să-și reprime propriul suflet în cadrul unei utopii încremenite.

Bibliografie

Lucrări generale, studii și articole

- Åman, Anders, *Architecture and Ideology in Eastern Europe during the Stalin Era: An Aspect of Cold War History*, Cambridge, The MIT Press, 1992.
- Berger, John, *The Shape of a Pocket*, London, Bloomsbury Publishing Plc., 2002.
- Boia, Lucian, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Editura Humanitas, 1997.
- Cantacuzino, G.M., *Despre o estetică a reconstrucției*, București, Editura Cartea Românească, 1947, reeditată de către Editura Paideia din București, în 2001.
- Konràd, György et Ivàn Szelényi, *La marche au pouvoir des intellectuels: Le cas des pays de l'Est*, Paris, Éditions du Seuil, 1979.
- Haraszti, Miklós, *The Velvet Prison. Artists under State Socialism*, London, I.B. Tauris Publishers, 1988.
- Heathcote, Edwin, *Monument Builders: Modern Architecture and Death*, London, John Wiley & Sons Publishing House, 1999.
- Litchfield, Rebecca, *Soviet Ghosts, Carpet Bombing Culture*, 2014.

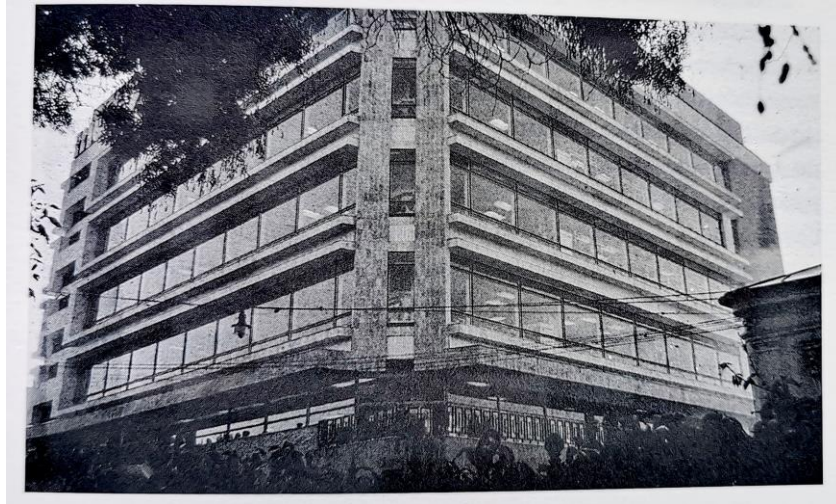

Fig. 1. Magazinel Universal Mercur (corpul inițial, 1975).
Sursa: arhiva personală a autorului.

Fig. 2. Extinderea magazinului Mercur, 1982.
Sursa: arhiva personală a autorului.